

III.

ИЗВѢСТІЯ

НА

ВАРНЕНСКОТО АРХЕОЛОГИЧЕСКО
ДРУЖЕСТВО.



(СЪ ДВА ПЛАНА).



ВАРНА.

Печатница „Зора“ на Д. Костакевъ.

1910.

VII.

Разкопкитѣ въ Патлейна (до Прѣславъ) и значението имъ за българската история.

Съобщава Иор. С. Господиновъ.

„Още много ще се открие отъ останкитѣ на старитѣ българи и приканваме за това нашата младежъ и изобщо всичката интелигенция да се сдружатъ въ едно отечестволубиво дружество, което по-сериозно да се интересува за домашни старини и да докажатъ съ това, че старитѣ българи не сж останали въ културно отношение задъ другитѣ съврѣмenni народи.“

К. и Х. Шкорпилъ ¹⁾.

Вѣренъ на горнята мисълъ, изказана отъ многуважаемитѣ наши археолози, братия Шкорпилъ, и на онзи исторически фактъ, че Царь Борисъ като напуска българския прѣстолъ, отива въ единъ старопланински мѣнастиръ, кждѣто да прѣкара въ постъ и молитва, пишуция тѣзи редове, още прѣди четири години, разпитвахъ мѣстното население въ Прѣславъ за, дали не знаятъ други още старини въ околността освѣнъ ония, които сж вече извѣстни на всинца ни. Прѣзъ врѣме на разпитванията си, па и по-рано, четохъ и слушахъ (не отъ мѣстното население, разбира се), че царь Борисова мѣнастиръ може да се търси нѣгдѣ къмъ Осмаръ, Крумобо, Троица, Мадара, Провадия, Айтосъ и другадѣ, но не и въ, или около, Прѣславъ. И на тѣзи, именно, съвсѣмъ неправдоподобни прѣдположения, като не съмъ се никога довѣривалъ, ето защо съмъ всѣкога стоялъ на убѣждението си, че този мѣнастиръ трѣбва да се дири, съ най-голѣма вѣра, въ околността на Прѣславъ, въ Балкана. И, водимъ отъ туй си убѣ-

¹⁾ Гл. Първата българска столица до Абоба. Въ отчета на варненската м. гимназия. Варна 1901, стр. 24.

ждение, се домогнахъ до прѣданието, съобщено ми отъ двама старци, че въ мѣстността „Патлейна,“ е имало една черкова, — по думитѣ на едина старецъ, по думитѣ на другия, — единъ мѣнастиръ. По една или друга причина, обаче, едва тази година, водимъ отъ единъ мѣстенъ иманяръ, познаващъ добръ мѣстността, направихъ, заедно съ десетина още членове на прѣславското арх. дружество първата археологическа разкопка на 10 май 1909 г., слѣдъ която послѣдваха редъ други.

Самата мѣстность „Патлейна“ се намира на ю.-и. отъ гр. Прѣславъ, на разстояние 1 ч. и 20 м., отвѣдъ р. Тича¹⁾, въ Балкана. Мѣстото е твърдѣ живописно, най-удобно за мѣнастиръ и твърдѣ лесно се е поило съ изобилна студена вода. Цѣлата мѣстность наедно съ старината, е покрито сж гжста гора, като изобилва повече липата, която прѣзъ врѣме на цѣвтенето си, пълни съ чудесно благоухание цѣлата мѣстность. Самата площъ на която е построенъ мѣнастиря, прѣди да се започнатъ разкопкитѣ, бѣ покрита тоже съ гжста гора, дебели, вѣковни липи, така че съвсѣмъ трудно бѣ ходенето и забѣлѣзването на старината, отъ която, впрочемъ, надъ земята нѣмаше никакви признаци, освѣнъ хоросанени блокове, разхвърлени, кжсове отъ тухли и керемиди. Тѣй че, за да стане разкопката, трѣбваше прѣдварително да се изсѣче гората и и послѣ да се почнатъ разкопкитѣ, които продължаваха цѣлото лѣто.

Макаръ разкопкитѣ и да не сж още окончателно привършени, то тукъ ще изложа едно кжсо описание на всички по-главни прѣдмети, които досега сж открити и изкопани.

Отъ разкрититѣ досега постройки, се установява слѣдниятъ планъ:

1. Самиятъ храмъ²⁾, дълъгъ 13 и широкъ 8 м., обрнатъ малко на ю.-и., се състои отъ двѣ малки отдѣления (олтарчета), отъ двѣтъ страни на главния входъ; по на изтокъ е самиятъ олтаръ съ двѣ апсиди отъ двѣтъ му страни (малки олтарчета). При съвършенното разкриване на храма, въ олтаря му се намѣри прѣстолния стълбъ, малко наклоненъ къмъ с.-и., и прѣстолната, квадратна почти мраморна плоча, под-

¹⁾ Старото име на р. Камчия е било Тича, или „Тоутза,“ както се назовава въ Омортаговата колона. Вижъ: „Матеріали для болгарскихъ древностей Абоба-Плиска,“ 545 и още „Атахитза,“ Иречекъ „Княжество България,“ 879.

²⁾ Гл. плана на храма въ статията „Прѣславъ“ на настоящитѣ Извѣстия.

лесната и опрѣна на прѣстолния стълбъ; между тѣхъ се намѣри друга, варовита, четвъртита и по-малка плоча съ дупка варовита, четвъртита и по-малка плоча съ дупка, която, ясно е, била поставена на самия прѣстоленъ стълбъ, а на нея — прѣстолната плоча. Тѣ първоначално сж си стоели въ истинското си положение, но вслѣдствие събарянето на храма, падането на покрива и кубетата, — вслѣдствие на всичката тази тежестъ, сж паднали и изкривили. Колкото за олтарната постилка, тази е почти изцѣло запазена, а отчасти е запазена онази на цѣлия храмъ.

2. На югъ отъ храма се намиратъ редъ келии, раздалечъ на 11 м., съ три раздѣления, отъ които послѣдното е най-дългото — $15\frac{1}{2}$ м. Това сж били собствено избитѣ, а самитѣ живѣлни келии сж били на горния етажъ. Въ най-дългата келия се намѣриха двѣ стрѣли и единъ глиненъ голѣмъ кюпъ строшенъ на много части.

3. Успоредно съ тѣзи келии е и верандата, — дългъ коридоръ, а подъ тази постройка, на по-низка площъ, сж построени и други отдѣления, прѣдзначението на които не може още да се разбере, тѣй като още не сж разкопани съвършено. Едната отъ тѣзи изглежда да е служила за пещъ, а въ другата се намѣриха, освѣнъ другитѣ прѣдмети, и една стрѣла.

4. На западъ или ю.-з., отъ храма, на 5 м. разстояние, се намира друга пристройка, съ двѣ келии, отъ които прѣзъ по-малката минава водопровода за долината, а въ другата, по-голѣмата, се намѣри единъ гробъ, съ скелетъ, а прѣдъ тази келия, на изтокъ, — други два гроба съ по единъ скелетъ. Още единъ подобенъ гробъ се откри до самия храмъ, къмъ входа, при южното му олтарче.

5. Къмъ с.-з. жгълъ на храма, на сжщото разстояние, се разкри друга, тѣй наречената „терасова“ келия, постлана съ квадратни, варовити плочи, а на сѣверъ отъ нея, други подпорни зидове, съ подраздѣления, подобни на стаи, но още не сж доразкрити.

6. Като продължение отъ зидоветѣ на тази келия, тъкмо на с.-з. се намира друга дълбока стая, а непосредствено до нея е кулата, която високо и гордо се е издигала въ този свещенъ и вѣчно-таинственъ долъ.

7. На сѣверъ отъ храма се спущатъ 12 стѣпала, т. е. една стѣлба, която води за една сводова гробница, чиито сводове, пострадали силно отъ зли рѣцѣ и отъ вѣковетѣ, не можаха да се задържатъ. Въ тази гробница се откриха 6 гроба, отлично изработени и циментирани, четирѣтѣхъ отъ които имаха скелети, а двата праздни. Въ първитѣ два гроба, паралелно стоещи, се намѣриха по два скелета, въ третия послѣдующъ — единъ, а въ четвъртия гробъ — два скелета, отъ които единъ женски, а другия дѣтски, на около едногодишно дѣте, който бѣ сложенъ до лѣвата страна на женския скелетъ ¹⁾.

Тѣзи сж до сега изровенитѣ изъ земята постройки. Не ще и дума, че ще се разкриятъ още такива, като се продължатъ дружественнитѣ разкопки идното лѣто.

Отъ изкопанитѣ прѣдмети ще изброимъ само по-главнитѣ въ тази прѣдговорна статия за патлейнскитѣ разкопки, тѣй като, когато се прѣвършатъ окончателно послѣднитѣ, тогасъ, било въ особена статия, или брошура, ще се изложи всичко, що е разкрито и намѣрено.

До сега сж изкопани: единъ желѣзенъ кръстъ 12 см. дълъгъ; единъ кръстъ издѣлбанъ на дебелъ мраморенъ корнизъ, дълъгъ 10 см.; другъ кръстъ издѣлбанъ на варовникъ; двѣ мраморни плочи, срѣдня величина, съ издѣлбани по тѣхъ кръстове; единъ мраморенъ откъслекъ отъ надписъ, отъ когото сж останали само двѣтѣ букви АЄ; една византийска монета; малки кжсове оловени листа; двѣ колони, на едната си страна съ орнаментъ лира, дълги по 1.40 м.; единъ мѣденъ пръстенъ съ кръстъ; керамични издѣлия по-вече отъ 15-20 вида, начупени на стотини кжсове; стъкла най-разновидни и разноцвѣтни; стъклени мозаики; стъкла отъ полюлеи и кандила; множество кюлчета отъ изгорѣло стъкло; тухли квадратни, правоъгълни и триъгълни; мраморни квадрати, правоъгълници и триъгълници; три разноформени стрѣли; едно точило; много гвоздеи; кжсове отъ мраморенъ кюпъ; два варовити и три почупени капители; единъ четвъртитъ стѣлбъ; останки отъ черна и червена боя; единъ кжсъ отъ мазилка съ фреска на него; единъ мраморенъ правоъгълникъ съ ху-

¹⁾ Че скелета е женски — се произнесе военния лѣкарь въ Шуменъ г. Д-ръ Ямуковъ, а възрастта на дѣтския скелетъ опрѣдѣли лѣкаря при бактериологическия институтъ въ София г. Д-ръ Тодоровъ.

бави орнаменти по него; единъ откъслекъ отъ мраморна плоча съ остатки отъ надписъ по нея и др.

Отъ всички тѣзи изброени прѣдмети кръстоветѣ сж, които най-живо ни свидѣлствувать, че това дѣйствително е било единъ християнски мѣнастиръ съ храма и всичкитѣ му необходими пристройки. Разнитѣ видове червени, шлифовани тухли и мрамори показватъ, че постилката, както въ олтаря, храма и около храма, е била все отъ тѣхъ. Множеството стѣклени кжсове, полировани отъ едната страна съ златозеленъ цвѣтъ, а отъ другата олѣпени съ хоросанъ ни показватъ, че тѣ първоначално сж били залѣпени на извѣстна повърхность и послѣ разлѣпени и изхвърлени навънка отъ храма. Другитѣ видове стѣкла, съ различни форми и цвѣтове, ни показватъ, че прозорцитѣ на храма и околнитѣ му келии сж имали разноформени и разноцвѣтни прозорци и стѣкла. Тоже такива стѣклени откъслечи се намиратъ, които ясно твърдятъ, че тѣ сж части отъ кандила и полюеи. Тритѣ вида стрѣли сж намѣрени: едната въ най-дългата келия, а другитѣ двѣ — въ другата, паралелна на тази. Тѣ живо ни свидѣлствувать, че този мѣнастиръ е притежавалъ и воени лица, войници и пр., на врѣмето си. Единствения откъслекъ отъ фреска, ни свидѣлствува за една важна промѣна и прѣокраса на храма, който до извѣстно врѣме е билъ украсенъ съ керамични плочки извжтрѣ, които, слѣдъ разграбването на мѣнастиря, когато той бива възобновенъ, замѣнятъ съ фрескова живопись. Въ изработката на мраморнитѣ фрагменти, съ часть отъ надписи по тѣхъ, е твърдѣ оригинална: тя е въ видъ на тѣсни, дълги стълбички, или по добрѣ, редове, по които сж написани буквитѣ.

Но като най-важна удирка въ този мѣнастиръ е старобългарската керамика, прѣдставена отъ около 20 разновидности керамични издѣлия, съ най-разноцвѣтна и разнообразна орнаментика. Глината, изъ която сж приготвяли тѣзи керамични издѣлия, е вземена отъ глината, що се намира на сжщото мѣсто. Всичкия строителенъ материалъ, изключая варовницитѣ, е все вземенъ отъ сжщото мѣсто. И този именно материалъ, тази именно керамика, най-красноречиво ни говорятъ за българския характеръ на мѣнастиря, както и за художествения вкусъ на тогавашния българинъ. Тѣнкостьта на изработката на тази керамика, чудесната и художествено изработена орнаментика, най-хармоничното поставяне разнитѣ тонове на

цвѣтоветѣ, твърдѣ нежнитѣ извивки на разнитѣ фигури, — всичко това ни говори за единѣ художественѣ вкусѣ, за една смѣла живопись, която може да излѣзе изподѣ ржцѣтъ само на хора, които притежаватѣ една доста висока култура. Едни отѣ керамичнитѣ издѣлия, които сж сѣ квадратна форма, сж служили за олѣпване на вжтрѣшнитѣ стѣни на храма, — първия видѣ на този послѣдния — сѣ картини, образи и надписи по тѣхѣ, други сж стоели по корнизитѣ, трети — по рамкитѣ на икони, четвърти керамики сами сж прѣдставлявали икони и пр. А като най-знаменително по тази керамика е това, дѣто по вжтрѣшната ѣ страна, opakито се намиратѣ писани старобългарски букви и други бѣлѣзи. Тѣзи послѣднитѣ най-категорично, най-тържествено ни доказватѣ, че това е единѣ мѣнастирь отѣ висококултурно и царско достойнство, и че, слѣдователно, е отѣ твърдѣ голѣмо значение за българската история.

Отѣ всичко до тукѣ казано за „патлейнскитѣ“ разкопки, отѣ наблюденията ми върху всички изкопани постройки и прѣдмети, отѣ характера на самата мѣстность, гдѣто е построенѣ мѣнастиря, отѣ всичко онова, що е писано въ историята и разнитѣ брошури за св. царѣ Борисѣ излиза, *че този трѣбва да е мѣнастиря на царѣ Бориса*, който мѣнастирь непрѣмѣнно е носилѣ името „св. Пантилеймонѣ“¹⁾. Къмѣ тази мисль, т. е., че този трѣбва да е мѣнастиря на св. царѣ Бориса, кждѣто той се оттеглилѣ да прѣкара послѣднитѣ си години въ постѣ и молитва, ни навеждатѣ и слѣднитѣ обстоятелства: 1). че самѣ Омортагѣ въ надписа на колоната си, поставена отѣ него на построения му мостѣ на р. Тича, казва, че отѣ това врѣме, т. е. отѣ 822 г. насетнѣ, се започва прѣнасянето столицата отѣ Плиска въ Прѣславѣ²⁾. Значи, още отѣ Пресияма Прѣславѣ почва да става столица, а при Бориса той става вече настояща такава; 2). както отѣ историята, така и отѣ разнитѣ биографии на царѣ Бориса се разбира, че той, като се отрича отѣ прѣстола, се оттегля въ близъкѣ около Прѣславѣ мѣнастирь да прѣживѣе послѣднитѣ си години.

1). Мѣстното население обикновено казва на името „Пантилеймонѣ“ или „Пантилей“ — „Патлей“ и отѣ тукѣ названието на цѣлата мѣстность „Патлейна.“

2) Успенскій, Шкорпилѣ и др.: „Матеріалы для болгарскихъ древностей въ Абоба-Плискѣ“, 547.

Тъй напр. въ брошурата: „Служба святаго равноапостола царя Бориса“ на стр. 51 се казва: „Дѣхъ Божій превъзвѣленъ въ вѣтъ въ тебѣ, трѣблѣженне царю Борисе, тогѣ рѣди въ вѣтъ оутвердѣвъ, и цѣрквы въздвѣгнѣвъ, совлѣклъ еси багрянницѣ царскѣю, и ѿдѣлавъ въ вѣтище молѣніа, въ пѣстыню Тыческѣю вселѣлъ еси.“ Освѣтъ, че на всѣка почти страница на тази брошура се споменува за мѣстото на въпросния манастиръ, но на стр. 51 ясно се казва, че „на Тѣмъ ѿвѣтъ ѿ основалъ.“ Това сжщо споменува г. Н. А. Начевъ въ брошурата си: „Врѣме и животъ на св. царь Борисъ Михаила“ стр. 65. 3). Руския ученъ Юрій И. Венелинъ, като говори въ своята „Исторія Болгаръ“ за царь Бориса на стр. 159, казва: „... и послѣдніе дни свои посвятилъ тышинѣ и благочестію, проводя время, большею частію, въ монастырѣ, имѣ учрежденномъ. [к. н.] гдѣ старался оутвержденіи своихъ поданныхъ въ истинномъ ученіи Спасителя, и оу образованіи достойныхъ пастырей и учителей“ (к. н.). Отъ тѣзи мисли, изложени въ историитѣ и на други учени, се ясно вижда, че въ подобенъ моментъ, когато Борисъ дава нова религія на народа си, съвсѣмъ новъ държавенъ строй, нова писменность, той далечъ е не могаль да си строи манастиръ далечъ отъ Прѣславъ и, слѣдователно, да отиде да живѣе доста надалеко отъ прѣстолния си градъ. 4). Извѣстно ни е, че старобългарската писменность се въвежда въ България почти едноврѣменно съ приемане на християнството. И тукъ, въ въпросния манастиръ, доколкото знаемъ, за първи пѣтъ въ българска старина отъ IX в. въ Прѣславъ, се намиратъ, макаръ и откъслечни, старобългарски букви. Отъ тѣзи и други данни иде да се заключи, че въ тази знаменита сватиня сж изобилствували множество старобългарски надписи и паметници, но и затова пѣкъ византийцитѣ, отъ врѣмето на Иванъ Цимисхесъ, 971 г. и по-послѣ, въ врѣмето на Василий II българоубица, 1000 г., при второто прѣвземане на Прѣславъ, сж всичко скжпо ограбили, паметници и документи унищожили и, най-сетнѣ, всичко сж прѣдали на разорение и опожарение! ... 5). Намирането на старобългарска писменна, буквена титла и глаголицата „А,“ тоже ни говорятъ още по-краснорѣчиво за великото значение на този манастиръ. 6). Че този не е отъ обикновеннитѣ общонародни

мънастири за онази епоха, отъ втората половина на IX в., се вижда отъ това, дѣто сж намѣрени срѣднѣвѣковни стрѣли на 3, 4 и 5 метра подъ земята; а това ни навежда на мисълта че тукъ сж живѣли и военни лица. 7). Сжществуването, както и по-горѣ се спомена, на скелети — женски и дѣтски — ни тоже каратъ да вѣрваме, че мънастиря се е обитавалъ не отъ обикновенни лица.

Отъ дотукъ изложеното за този мънастиръ, съвсѣмъ не слѣдва, че е казана послѣдната дума за него.

Трѣбва да се прѣвършатъ разкопкитѣ и чакъ тогасъ да се изкаже едно, сравнително, по-подпълно и обосновано мнѣние.

Гр. Прѣславъ, януарий 1910 г.

СЪДЪРЖАНИЕ.

	Стр.
I. Одесусъ и Варна. Съобщава Х. К. Шкорпилъ .	3
II. Обичаитѣ на гагаузитѣ въ Варна. Съобщава А. И. Мановъ	24
III. Спомени за града Варна отъ врѣмето на Кримската война. (1853—1856 г.). Съобщава Ст. Кабакчиевъ.	31
IV. Сражението при Варна въ 1444 год., варненскитѣ черкви и гробътъ на Владислава. Съоб. Г. Димитровъ	49
V. Сражението при Варна въ 1444 г. Съоб. К. Н. Мирски.	85
VI. Девненскитѣ извори. Съобщава Х. К. Шкорпилъ .	89
VII. Разкопкитѣ въ „Патлейна“ (до Прѣславъ) и значението имъ за българската история. Съобщава Йорд. С. Господиновъ	93
VIII. Прѣславъ. Съобщава К. Х. Шкорпилъ	101

Планове:

1. Плана на открития храмъ задъ военния каналъ (между морето и езерото) отъ К. Шкорпилъ.

2. Плана на откритата черква до Прѣславъ (въ мѣстността Патлейна) отъ К. Шкорпилъ.

Поправка:

На стр. 15, редъ 2 (отдолу) чети вмѣсто: „отъ нартика въ емпория, която . . .“ така: „отъ нартика въ олтаря, който . . .“



